

EKREM ČAUŠEVIĆ
(Sarajevo)

LOGIČKO—SEMANTIČKI I SEMANTIČKO—SINTAKSIČKI ODNOS
UPRAVNOG I AUTORSKOG GOVORA U SLOŽENIM REČENICAMA SA
KVAZI—VEZNIKOM/TRANSFORMANTOM *DIYE* U
SAVREMENOM TURSKOM JEZIKU
(u kontrastiranju sa srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim jezikom)

1. UVODNE NAPOMENE

O karakteristikama upravnog govora u savremenom turskom jeziku, koliko nam je poznato, nije napisano ništa izuzevši opće napomene u normativnim gramatikama o upotrebi pravopisnih i drugih znakova pomoću kojih se (i) formalno naznačuje granica između upravnog i autorskog govora. Dakako, pri takvom stepenu izučenosti ovoga problema i nije moglo biti pomena o složenim logičko—semantičkim i semantičko—sintaksičnim odnosima upravnog i autorskog govora u tipu rečenica sa kvazi—veznikom/transformantom *diye*, čemu posvećujemo ovaj rad.

U uvodnom slovu napominjemo da će se problematika upravnog govora najčešće posmatrati u dosta pojednostavljenoj strukturalnoj shemi koja podrazumijeva najmanje dvije komponente: 1) *upravni govor* kao tuđu riječ kojom se doslovno prenosi neki sadržaj, 2) *autorski govor* preko kojeg se tuđa riječ uvodi u integralni književni ili bilo koji drugi tekst.

Autorski se govor u naučnoj literaturi naziva remarkama ili, rjeđe, didaskalijama.¹⁾ One su strukturirane kao i sve druge rečenice. »Njihov sin-

1.) Konsultirati sljedeće radove: R. Hadžiefendić, *Glagoli govorenja u autorskim remarkama i upravni govor*. In: *KNJIŽEVNI JEZIK* 16/3-4. 1987. 172—180.; J. Silić, *Od rečenice do teksta*, Liber, Zagreb, 1984, str. 130; M. Kovačević, *O funkciji i nekim strukturalnim, semantičkim i stilističkim karakteristikama autorskih didaskalija uz upravni govor u književnomjetničkom tekstu*. Rad treba da bude publiciran u časopisu *UMJETNOST RIJEČI*, Zagreb (1988.). Zahvaljujemo se autoru što nam ga je ustupio u rukopisu. Mi se u našem radu opredjeljujemo za termin *autorske remarke*.

taksički minimum čini *veza subjekta i predikata*. Budući da predikatu pripada strukturna prevlast, po tom bi kriteriju centar autorske didaskalije činio »uvodni« glagol (najčešće neki od glagola verba dicendi) uz koji upravni govor ima sintaksičku funkciju objekta (upravnim se govorom eksplicira »materijalna sadržina« navedenog glagola); tako je tuđi govor strukturiran analogno složenoj rečenici zavisnog tipa.«²⁾

Takođe je potrebno napomenuti da će pitanje odnosa upravnog i autor-skog govora najčešće biti posmatrano preko vrlo raširenih i stilski najneutralnijih slučajeva kad se strukturna shema autorske didaskalije svodi na *subjekat i predikat*, ili samo *predikat*. Upravo je u većini takvih primjera predikat neki od glagola verba dicendi. To, dakako, ne znači da su u istoj mjeri simplificirani i problemi koje rad obrađuje. Jer se, kako ćemo kasnije vidjeti, sa složenom logičko—semantičkom i semantičko—sintaksičkom planu upravni govor može transformirati u neku vrstu *kvazi—upravnog govora* koji se kao takav u stvarnosti nikada ne realizira na svim jezičkim nivoima i u svim svojim segmentima relevantnim za jezičko komuniciranje. Naravno, autorske remarke u takvim slučajevima *nisu komunikativno svedene isključivo na identifikaciju govornika*³⁾; jer, tu se, de facto, i ne radi o upravnom govoru u terminološkom značenju te riječi.

Mada formalno-gramatički neznatno modificirane u odnosu na ishodišni strukturalni tip, rečenice sa *diye* u svim slučajevima odslikavaju u dubinskoj strukturi vrlo kompleksne sematičke odnose između upravnog/kvazi—upravnog govora i predikata autorske remarke. Taj se odnos u svoj mnogostrukosti reflektira kroz činjenicu da navedeni tip turske rečenice, bez i najmanje formalno—gramatičke preinake, na semantičkom planu pokriva nekolicinu srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih zavisno složenih rečenica, o čemu će biti govora u nahodećem izlaganju.

2. KRATKE NAPOMENE O GENEZI I PRIRODI KVAZI—VEZNIKA/ TRANSFORMANTA DIYE

Kvazi—veznik/transformant *diye* predstavlja leksikalizirani gerundiv na —(y)a od glagola *demek* »reći«, »kazati«. Zbog svoje male fonetske mase ovaj se gerundiv obavezno upotrebljava u dubletnoj formi, npr.: *ağlaya ağlaya* »neprestano, stalno plačući«, *yaza yaza* »neprestano, stalno pišući« itd.⁴⁾ S njim u genetičkoj vezi je i znatno mlađi gerundiv na —(y)arak/

2.) M. Kovačević, navedeni rad, par. 3;

3.) Uporedi: M. Kovačević, navedeni rad, par. 5;

4.) Jedino se u glagolima za izražavanje modalitetâ vršenja radnje ovaj gerundiv upotrebljava kao reduplikat. U pitanju su složeni glagoli tipa *yaza + durmak* »neprestano pisati«, *yaza + gelmek* i *yaza + gitmek* »običavati pisati« (do momenta govora / poslije momenta govora), *yaza + bilmek* »moći pisati« itd.

—(y)a + komparativni sufiks *rak*/koji se, za razliku od prvoga, nikada ne upotrebljava u dubletu: *ağlayarak* »plačući«, *yazarak* »pišući« itd.⁽⁵⁾

Spomenuti se gerundivi prevode na naš jezik glagolskim prilogom vremena sadašnjeg ili prošlog, i to isključivo u slučajevima kad se pomoću njih izražavaju modaliteti vršenja stanovite glagolske radnje, iskazane predikatom čiji su oni dodatak. Međutim, vremensku simultanost dviju radnji, koju je u našem jeziku također moguće izraziti gl. prilogom vremena sadašnjeg, npr.: *Sjedeći na klupi posmatrao je prolaznike* ⁽⁶⁾, u turskom jeziku izražavamo gerundivom na *iken*, a ne pomoću gerundivnih formi —(y)a ili —(y) *arak*, npr.: *İki işçi petrol deposu temizlerken* (simultanost) *boğularak* (modalitet) *öldü*. »Dva radnika su izgubila život *uguşivş*i se *ç*isteci (tj. dok su čistili) rezervoar za naftu.«

Za naše je daljnje izlaganje od velike važnosti gerundiv *diye* (od gl. *demek* »reći«, »kazati«) za koji smo već napomenuli da se vremenom leksikalizirao.⁽⁷⁾ Posljedica te njegove leksikalizacije je otpadanje udvojene forme (*diye diye*), inače obavezne za sve ostale glagole.

Naravno, ovaj se gerundiv susreće i u svojoj o s n o v n o j, gerundivnoj funkciji i tada, kao što smo već rekli, označava modalitet vršenja glagolske radnje iskazane glagolom *demek* iz kojeg je deriviran, npr. *Gel diye diye sen kandirdin beni*. »Ubijedio si me *neprestano govoreći*: dođi!«

Prvi stepen transformacije ovoga gerundiva u kategorijalno drugačiju gramatičku formu ilustriraćemo elementarnim primjerom kad *diye* (»govoreći, rekavši, kazavši«) služi prvenstveno kao formalna granica koja signalizira *prestanak* upravnog i *nastupanje* autorskog govora te se, usljed toga, uopće ne prevodi na srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik. Kao i u svim drugim tipovima takvih rečenica, i u ovome slučaju forma *diye* dolazi između upravnog govora (koji se ostvaruje kao *tekst I*) i autorovih remarki (koje se ostvaruju kao *tekst II*), npr.: »*Gel!*« (*diye*) *bağırđı*.« (»Dođi!«/rekavši/povikala je» = »Dođi!«, povikala je.) Kao što se može vidjeti, upotreba *diye* sa glagolom *bağırđmak* »(po)vikati« predstavlja pleonastički postupak budući da je u spomenutom glagolu semantička komponenta govornja implicite sadržana.

Leksikalizacija gerundiva *diye* otvorila je mogućnost njegove preobrazbe u neku vrstu veznika izrazito gramatičke funkcije. Njegovo glagolsko (ge-

- 5.) Naravno, već sama činjenica da se ista glagolska osnova ponavlja dva puta upućuje na zaključak da je između ovih gerundivnih formi moguće uspostaviti semantičku distinkciju. Oblik *yaza yaza* stoga uvijek označava pojačani intenzitet gl. radnje u odnosu na gerundiv *yazarak*.
- 6.) U svojoj dubinskoj strukturi ova rečenica označava dvoje: 1. *modalitet* (sjedeći na klupi... posmatrao je) i 2. *simultanost* (dok je sjedio na klupi... posmatrao je).
- 7.) *demek*: *de*+*ye*>*deye*>*diye* »govoreći«, »rekavši«. U osmanskome jeziku ovaj se gerundiv susreće u formi *deyü* deriviranoj od istog glagola pomoću istoznačnog sufiksa —(y) *u*—(y) *ü*. Također se u starijem jeziku, u istoj funkciji i značenju kao gerundiv *deyü*, gdjekada susreće i gerundiv na —(y) *up*—(y) *üp* glagola *demek*, *deyüp*. U savremenim turskim jezicima ova dva gerundiva u brojnim varijantama vrše funkciju gerundiva *diye*.

rundivno) porijeklo i sasvim specifična upotreba za povezivanje *teksta I* sa *tekstom II* (prvi je upravni govor ili govor koji je s a m o formalno organiziran kao takav, a drugi predstavlja autorske remarke), daju nam za pravo da ga nazovemo *kvazi—veznikom*. I okolnost da su značenja *kvazi—veznika diye* uslovljena složenim logičko—semantičkim odnosom iskazâ koje on povezuje u rečenicu, uveliko ga približava nekim drugim turskim veznicima koji imaju istu funkciju, npr. vezniku *ki* (»da«) *kojim ga je moguće i supstituirati*. Ilustrirajmo to pomoću dva iskaza koje ćemo preinačiti u zavisno složenu rečenicu brisanjem zamjenice u akuzativu (*bunu*) i uvođenjem *kvazi—veznika diye*, odnosno veznika *ki*: Saat *beşe dođru gelsin!* *Bunu rica ettim.* »Neka dođe oko pet sati. *To sam zamolio.*«

- a) Saat *beşe dođru gelsin* d i y e rica ettim. »Zamolio sam (rekavši) neka dođe u pet sati. = Zamolio sam *da dođe u pet sati.*
- b) Rica ettim *ki saat beşe dođru gelsin.* »Zamolio sam *da dođe oko pet sati.*«⁸⁾

Potrebno je obrazložiti zbog čega *kvazi—veznik diye* nazivamo i *transformantom*. Pod ovim se terminom u lingvističkoj turkologiji podrazumijeva svaka gramatička forma koja služi kao sredstvo za transformaciju ili preinaku stanovitog iskaza sa nivoa paratakse na nivo hipotakse koji se, po svojim strukturnim karakteristikama, BITNO razlikuje od nivoa paratakse (9)

Naime, krucijalna je karakteristika turske zavisne rečenice da njen predikat u principu ne može biti *verbum finitum* (gl. vrijeme ili način) nego *verbum infinitum*: glagolske imenice, participi, pro-participi i gerundivi. To konkretno znači da, primjerice, rečenicu *Doktor hastaneye geldi* »Ljekar je došao u bolnicu« možemo preinačiti u infinitnu subordiniranu klauzu na sljedeće načine: (10)

- a) Preinakom predikata *geldi* u glagolsku imenicu sa nocijom vremena ili bez nje, pri čemu u novostvorenoj genitivnoj vezi subjekat dobija geni-

8.) Treći način je pomoću skraćenog infinitiva —*me/—ma* (+ posesivni sufixi) koji ima funkciju objekta finitnog gl. oblika, npr.: *Gelme+si+ni* rica ettim. (»Zamolio sam da dođe.«) Prva dva načina su stilski markirana u odnosu na treći, posebno u odnosu na rečenicu sa veznikom *ki*. Glavna rečenica sa ovim veznikom čini jedinstvenu ritmičko-sintaksičku cjelinu iza koje obavezno slijedi pauza, a potom zavisna rečenica kao objekatska dopuna predikata glavne rečenice. Ta pauza u komunikacionom i stilskom pogledu ima veliku važnost jer skreće pozornost na sadržaj iskaza koji treba da bude saopšten i, po logici stvari, implicira emocionalno-ekspresivni stav prema njemu, npr.: *Biliyorumki/bu pis işi kabul etmiyor.* (»Znam da on ne prihvata taj prljavi posao.«)

9.) Konsultirati kapitalno djelo N. Z. Gadžieve i B. A. Serebrennikova *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskih jazykov — SINTAKSIS*. Moskva, Nauka, 1986, str. 118.

10.) Iz razmatranja isključujemo složene rečenice sa veznicima, kod kojih se i u glavnoj i u zavisnoj rečenici upotrebljava *verbum finitum*. Vezničke rečenice nisu primjerene aglutinantnoj strukturi turskih jezika i stoga ih, kao netipične i relativno slabo zastupljene slučajeve (izuzevši sastavne rečenice sa veznikom *ve*), ne uvrštavamo u ovaj rad.

- tivni nastavak, a glagolska imenica posesivni sufix za 3. lice:
Dotorun hastaneyeye *geldiği / geleceği / gelmesi / gelişi . . .* ;
- b) Preinakom predikata *geldi* u particip koji ima atributivnu funkciju:
Hastaneyeye *gelen / gelecek / gelmiş . . .* doktor;
- c) Preinakom predikata *geldi* u neku od gerundivnih formi:
Doktor hastaneyeye *gelince / geldikçe / gelesi . . .* ;
- d) Preinakom predikata *geldi* u formu kondicionala:
Doktor hastaneyeye *gelirse / gelse / gelseydi . . .* ;
- e) Sasvim specifičan način da se neki iskaz / rečenica prebaci iz paratakse u hipotaksu BEZ PREINAKE FINITNE GLAGOLSKE FORME sastoji se od uvođenja transformanta *diye* npr.: Doktor hastaneyeye *geldi di ye . . .* Tri tačke koje slijede iza *diye* znače da iza transformirane, sada s u b o r d i n i r a n e finitne klauze (sa predikatom *geldi*, sic!) i transformanta treba da dođe glavna rečenica, u skladu sa temeljnim sintaksičkim principom da u turskim jezicima determinans obavezno dolazi ispred determinatuma. (11)

Pretpostavimo, ilustracije radi, da imamo dva razdvojena iskaza koji glase:

1. Çocuk derse *geldi*. *Bundan* seviniyorum. »Dijete je došlo na čas. Radujem se zbog toga.«;

2. Çocuk derse *geldi*. *Bunu* duyudum. »Dijete je došlo na čas. *To* sam čuo.« Oba se iskaza sastoje od po dvije proste rečenice koje možemo preobličiti u zavisno složenu rečenicu brisanjem zamjenica *bundan* i *bunu* i uvođenjem transformanta *diye* npr.:

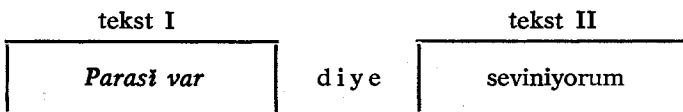
1. Çocuk derse *geldi di ye* seviniyorum. »Radujem se jer je dijete došlo na čas.«;

2. Çocuk derse *geldi di ye* duyudum. »Čuo sam da je dijete došlo na čas.« (Koji ćemo zavisno složenu rečenicu dobiti ovom preinakom, zavisni od semantičkog odnosa prve i druge rečenice, odnosno izbora glagola — predikata u autorskoj remarcu, o čemu će biti govora kasnije.)

Rezimirajući sve što je do sada rečeno, podvlačimo sljedeće: a) da se *diye* ponaša kao transformant pomoću kojeg se neki iskaz dovodi u odnos subordinacije prema drugom iskazu kojem se priključuje kao njegova zavisna klauza; b) da se transformant *diye* može tretirati i kao kvazi—veznik koji *tekst I* (Çocuk derse *geldi*) dovodi u vezu sa *tekstom II* (seviniyorum) i, istovremeno, u poziciju subordinirane klauze; c) da taj veznik ima isključivo gramatičku funkciju budući da mu je značenje uslovljeno složenim leksičko—semantičkim i semantičko—sintaksičkim odnosima *teksta I* i *teksta II*; d) da je *tekst I* upravni govor ili, pak, govor koji je samo f o r m a l n o organiziran kao takav; e) da je kvazi—veznik / transformant *diye* po svojoj genezi gerundiv glagola *demek* (reći«, »kazati«), najfrekventnijeg među glagolima tipa verba dicendi.

- 11.) Odavno je primijećeno da je turska sintaksa zapravo sintaksa kvalifikacije i atribucije. Upravo zbog toga inverzija na nivou zavisno složene rečenice ima stilski jako obojen i markiran karakter, npr.: *Kız yıllarca onu beklermiş gelecek diye*. (»Djevojka ga je godinama čekala, misleći da će doći.«) Primjer pokazuje da se u slučaju inverzije ovoga tipa rečenice transformant *diye* ne može odvojiti od subordinirane klauze budući da je njen strukturni dio.

Na kraju uvodnog dijela napominjemo da se određeni iskaz, za koji ćemo konstatirati da se sastoji od *aeksta I* i *teksta II*, u principu može preinčiti u zavisno složenu rečenicu na više načina koji se po broju transformacionih pravila i suštini preinaka međusobno mogu bitno razlikovati, npr.: *Parasî* var. *Bundan* seviniyorum. »On ima novaca. Radujem se *zbog toga*.«

Parasî o l d u g u n d a n seviniyorum. (sa preinakom predikata u tekstu I)

(Prevod obje rečenice: »Radujem se *zbog toga što on ima novaca*.«)
Izbor jedne ili druge mogućnosti stilske je naravi, a ta problematika je izvan okvirâ našega rada.

3. STRUKTURNA SHEMA AUTORSKE REMARKE I NJEN ODNOS PREMA UPRAVNOM GOVORU

Već smo ranije rekli da ćemo autorske remarke posmatrati u dosta pojednostavljenoj strukturnoj shemi budući da nas prvenstveno interesira semantički međuođnos predikata remarke i upravnog govora.

U autorskim remarkama se, po prirodi stvari, najčešće susreću glagoli govorenja, koji se u odnosu na upravni govor mogu nalaziti u: a) inicijalnoj, b) medijalnoj, c) finalnoj poziciji. Glagol *demek* (»reći«, »kazati«), nesumnjivo najfrekventniji među njima, ponaša se znatno drugačije od ostalih glagola tipa verba dicendi, u čijoj je semantičkoj potki nužno implicirana. O karakteristikama glagola *demek*, ali i drugih glagola iz ove grupe, biće govora u narednom izlaganju.

A) U *inicijalnoj poziciji*, kao verbum finitum teksta koji čini autorske remarke, mogu se nalaziti s v i glagoli govorenja: *demek*, *söylemek*, *konuşmak*, *haykirmek*, *fişildamak*, *buyurmak*, *sormak*, *seslenmek*, *cevap vermek*, *öğüt / söz vermek* itd., iza kojih dolaze dvotačka i navodnici, u štampanom tekstu crta, ali gdjekada i navodnici sa crtom (sic!).

U inicijalnoj se poziciji uz predikat autorskog govora može upotrijebiti prilog *şöyle* kojim se kataforski signalizira da upravni govor fungira kao svojevrsna dopuna glagolu govorenja, kao i to da se taj govor prenosi na apsolutno vjerodostojan način. Ipak, iza glagola *demek* se, za razliku od njemu srodnih glagola, nerijetko sa dvotačkom upotrebljava i veznik *ki*, mada se u izvjesnom smislu radi o pleonastičkom postupku, npr.:
Tilki *demiş ki*: — Bizimle şu deve *arasında* bir *baş* yok. (Kelile ve Dimne)
(»Lisica je rekla: — Između nas i te deve nema nikakve veze.«)

Bunun *üzzerine düzenbaz komşu* (..) *boynunu eğer ek şöyle demiş*: — *Bağışla* komşu, *senin demirlerini fareler değil, ben yedim*. (K. ve D.)
(»Na to je prevarant susjed, pognuvši glavu, rekao sljedeće: — Oprosti mi susjede, ja sam pojeo tvoje željezo, a ne miševi.«)

Sonra şakala şöyle buyurmuş — *Sen eşeğin başında* kall! (K. ve D.)

(»Potom je šakalu naredio: — Ti ostani uz magarca!)

Arslan *rica etmiş*: — Ne olur, onu bul ve yeniden buraya getir. (K. ve D.)

(»Lav je zamolio: — Molim te, nađi ga i ponovo dovedi ovamo.«)

Romancı yine sordu: »—Bana bir tavsiyeniz olabilir mi?« (*Tevfikoğlu*)

(Romanopisac je opet upitao: »Imate li neki savjet za mene?«)

B) U finalnoj poziciji glagol *demek* dolazi direktno iza upravnog govora od kojeg se razdvaja samo navodnicima i odgovarajućim znacima interpunkcije. Takva jezička praksa nesumnjivo je uslovljena činjenicom da je ovaj glagol višestruko prelazan i da se ponaša kao i glagoli *bilmek* i *sarmak* u pogledu direktne formalno—gramatičke i sematičke dopune u neodređenom akuzativu. (12) Kao takav, on je »po svojoj semantici specifičan: semantička komponenta »govorenja« uvijek je u osnovi i neka »posljedica« prethodnih radnji u sižeu šireg teksta. (13) Povlačeći, dakle, paralelu između dva jezika koja su objektom djelimičnog kontrastiranja, možemo zaključiti da u srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku direktno priključivanje glagolâ govorenja na upravni govor u finalnoj poziciji dopušta sâm sistem, dok sistem turskog jezika u tom pogledu uvodi pune restrikcije izuzimajući tek naj-frekventniji među glagolima verba dicendi — glagol *demek*:

»Gördünüz mü *başmıza* gelenleri aziz dostum?« *dedi*. (14) (»Jeste li vidjeli šta nas je zadesilo dragi prijatelju?« rekao je, tj. upitao je.)

»Ne *gereği* var, *nesini yazacıkınız*, *değer* mi?« *dedi*. (»Ima li potrebe, o čemu ćete pisati, vrijedi li truda?«, upitao je.)

»Bir şey düşünüyüm ama karar vermedim«, *dedi*. (»Nešto sam razmišljao o tome, ali nisam donio odluku«, *reče*.)

Romancı sordu: »—Eserimi okudunuz mu *üstadım*?« *Ustâd*: — Okudum ve çok *beğendim*«, *dedi*. (*Tevfikoğlu*) (»Romanopisac je upitao: »Jeste li pročitali moje djelo, maestro?« Maestro: »Pročitao sam i mnogo mi se dopalo«, *reče*.)

Uvođenje u autorsku remarku bilo je kojeg drugog glagola iz grupe verba dicendi (sh. »Donijela sam ti knjigu«, *odgovorila je*.) u turskom jeziku ne podrazumijeva tek prostu supstituciju jednog glagola drugim, nego nužnu preobliku glagola *demek* u formu *diye*, pri čemu se novi glagol (npr. *odgovoriti* iz datog primjera) stavlja u glagolsko vrijeme/način, te u gramatičko lice i broj preinačenog glagola *demek*. Pokazaćemo to na sljedećim primjerima:

»*Kitabını* getirdim«, *dedi*. (»Donio sam ti knjigu«, *reče*.)

»*Kitabını* getirdim« *dedi* + *cevap vermek* »odgovoriti« = »*Kitabını* getirdim

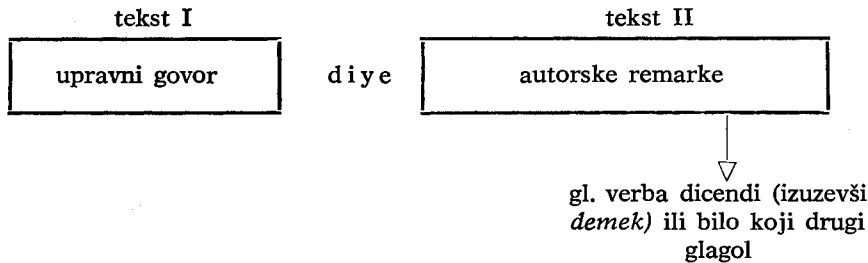
12.) Direktna dopuna ovih glagola može biti svaka deklinabilna vrsta riječi ili, pak, svaki finitni gl. oblik. Glagol *bilmek* se u tom slučaju upotrebljava u značenju »smatrati«, »misliti«, »pretpostavljati«, npr. *Sizi köye gitti biliyordum*. (»Mislio da ste otišli na selo.«); *Onu korkak sandım*. (»Pomislio sam da je plašljivac.«); *Bugün başarılı oluruz sanıyorduk*. (»Mislili smo da ćemo danas biti uspješni.«); *Onu mahkemeye gitmeli zannetmişimdir*. (»Mislio sam da treba da ide na sud.«) itd.

13.) R. Hadžiefendić, navedeni rad, str. 175;

14.) Glagol *demek* »reći«, »kazati« kao predikat autorske remarke koju dopunjava upravni govor, u upitnoj formi ima značenje glagola *sormak* »(u)pitati«.

diye *cevap verdi*. («Donio sam ti knjigu», odgovorio je; doslovno: »Donio sam ti knjigu« / *rekavşi* / odgovorio je.)

Ako želimo, dakle, glagol *demek* supstituirati gl. *sormak* («(u)pitati») u rečenici: *Gördünüz mü başmıza gelenleri aziz dostum? dedi*, moramo nužne preinake izvršiti na već opisani način da bi se u krajnjem rezultatu dobila rečenica: »*Gördünüz mü başmıza gelenleri aziz dostum?*« diye *sordu*, čije je značenje identično sa ishodišnom rečenicom. Iste preinake izvršene su u svim rečenicama koje su strukturirane na sljedeći način:

»Garson« iki şişe şarap getirsene!« diye *bağırđı*. («Konobaru, donesi dvije flaše vina», povikao je.)

— Çabuk *çikalım*, *başmız* derde girecek... diye *fişildadım*. («Izidiimo brzo, zapašćemo u nevolju», prošaputao sam.)

C) U *medijalnoj poziciji* odnos autorske remarke prema upravnom govoru isti je kao i u finalnoj poziciji. Drugim riječima kazano, one se na nivou iskaza ponašaju jednako kao i na nivou rečenice čiji *tekst I* predstavlja upravni govor, a *tekst II* autorske remarke:

— *Nasıl olur beyim, dediler*, insan birdenbire ölür mü? («Kako je to moguće, gospodine, *rekoše*, umire li čovjek odjednom?«)

— *Hayır*, olmaz, tekzip hiçbir şeyi halletmez *dedi*, tekzip hattâ *onların* istedikleri şeydir.« (Tevfikoğlu) («Ne, nije moguće, demanti neće ništa riješiti, *rekao je*, demanti je čak ono što oni priželjkuju.«)

»Ben *susadım* arkadaş« diye *seslenmiş*, »bir su bulsak da içsek...« («Ožednio sam prijatelju«, *oglasio se*, »kad bismo našli vodu i napili se...«) İhtiyar: »Yok!« diye *bağırđı*, »İmtihanlı ebeyi isterim!« (N. Cumali) («Starac je povikao: »Ne! Želim školovanu baticu!«)

4. KLASIFIKACIJA SLOŽENIH REČENICA SA KVAZI-VEZNIKOM TRANSFORMANTOM DIYE PREMA PRIRODI GOVORA U TEKSTU I

Složena struktura rečenice sa kvazi-veznikom / transformantom *diye*, koja se ogleda u isprepletenim logičko-semantičkim i semantičko-sintaksičkim odnosima dvaju tekstova dovedenih u jedan iskaz, nalaže potrebu raščlanjivanja tog iskaza radi utvrđivanja prirode *teksta I* i *teksta II* koji čine cjelinu. U daljnjem ćemo izlaganju vidjeti da *tekst II* (autorske remarke) semantikom svoga glagola — predikata apsolutno uvjetuju taj odnos i direktno utječu na prirodu *teksta I* u tom smislu da ga na logičko-semantičkom planu transformiraju iz upravnog u drugu vrstu govora (neupravni i *kvazi-upravni*, sic!), i to bez ikakvih gramatičkih preinaka

predikata, kategorije gramatičkog lica / broja, ličnih zamjenica, posesivnih sufiksa i dr. Stoga se pri prevodu rečenica sa *diye* nerijetko postavlja pitanje gdje je tanana semantička granica između upravnog i neupravnog govora, koji su u našem jeziku strogo razgraničeni nizom striktnih pravila za preinaku jeednog u drugi. (15) Dakle, logičko-semantički i semantičko-sintaktički odnos *teksta I* i *teksta II* zavisi uveliko od semantike glagola koji je predikat *teksta II*, odnosno od značenja *teksta II* kao autorovog govora koji »usmjerava, upućuje, nagoviještava novi segment proznog teksta (...), razvija ga i istovremeno vezuje za sebe«. (16) Taj se višestruki odnos na formalnom planu uvijek ostvaruje kao IDENTIČAN TIP SLOŽENE REČENICE sa *diye*, premda na logičko-semantičkom planu upravni govor zapravo doživljava transformaciju u neupravni ili kvaziupravni. Stoga smo primorani da rečenicu sa *diye*, praveći distinkcije prema prirodi semantičkih odnosa *teksta I* i *teksta II*, podijelimo na tri osnovna tipa; prvi i drugi su na formalnom planu isti, a na semantičkom bitno različiti, dok su drugi i treći tip na formalnom planu različiti, a na semantičkom ekvivalentni. Pitanje stilske markiranosti upotrebe prvog, drugog ili trećeg tipa rečenica sa *diye* i njihove uzajamne komutacije u ovome radu ne ulazi u razmatranje.

A) REČENICE BEZ FORMALNIH PREINAKA UPRAVNOG GOVORA

I TIP:

tekst I	d i y e	tekst II
upravni govor		autorske remarke

Ovdje se radi o pravom upravnom govoru, o čemu je već bilo riječi. U pisanom se govoru kao demarkaciona linija između upravnog govora i autorovih *remarki* upotrebljavaju dvotačka, navodnici ili crta. Znatno su rjeđi slučajevi da se upravni govor štampa kurzivom. Isti je slučaj i sa turskim jezikom, samo što se u ovome slučaju upotrebljava transformant *diye* za razgraničenje upravnog govora od autorovih *remarki*, npr.:

»Ne *yaptın* aman anlat!«... d i y e üstüne düştü. (A. Nesin) (»Šta si učinio, molim te ispričaj mi!«, navalio je na mene.)

Kadın, »Evli misiniz?« *diye* sormak istiyor. (N. Cumali) (»Žena želi da pita: »Jeste li oženjeni?« (17)

Eşref Beye, »Doktora hemen gidip sizin için bir ilâç versin!« d i y e cevap

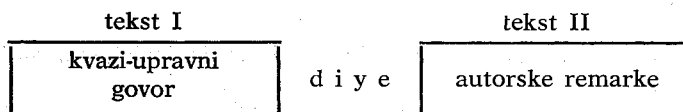
15.) R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (nacrt za gramatiku)*. JAZU — Globus, Zagreb, 1986, str. 349—354.

16.) R. Hadžiefendić, navedeni rad, str. 174;

17.) Eksplicirani subjekt autorske remarke dolazi ispred upravnog govora (*teksta I*), dok predikat dolazi na kraju rečenice. Autorske su remarke, dakle, okvir upravnog govora: *Öğretmen*, »*Şu kitabı* oku! *diye cevap verdi*. (»*Učitelj je odgovorio*: — Pročitaj ovu knjigu!«) Isti je slučaj i sa indirektnim objektom, što ilustrira odgovarajući primjer u ovome radu. Upravni se govor, očito, ponaša kao objekatska dopuna glagola govorenja u tom smislu što kao i svaki drugi objekat dolazi direktno ispred njega.

verdim. ⁽¹⁸⁾ (»Neka ide odmah doktoru i neka traži za vas neki lijek!«, odgovorio sam gospodinu Ešrefu.)

II TIP:

Radi objašnjenja drugog tipa rečenice sa *diye* bili smo primorani uvesti termin *kvazi-upravni govor*. Pod ovim terminom podrazumijevamo govor koji je *formalno* organiziran kao upravni, ali se zapravo *bitno* razlikuje od njega u tom pogledu što *tekst II* (autorske remarke) na logičko-semantičkom planu ne prejudicira i ne signalizira upravni govor kao svoju nezavisnu dopunu, *nego kao zavisnu ili subordiniranu klauzu po shemi*: (hipotaksa) *d i y e* (parataksa), npr:

Soğuk girmesin diye pencereleri kapadım. (»Da ne ulazi hladnoća / rekavši / zatvorio sam prozor = »Zatvorio sam prozore / rekavši / da ne ulazi hladnoća« = »Zatvorio sam prozore da ne ulazi hladnoća.«)

Interesantno je, dakako, uočiti kako u ovome tipu rečenice *dolazi* do razvoja zavisnih odnosa između *teksta I* i *teksta II*. Mislimo da proces direktnog prenošenja *tude riječi* logički i formalno nosi u sebi sve neophodne elemente za razvoj zavisno složene rečenice postepenim procesom koji ide od potiranja granice između upravnog i autorskog govora do uvođenja određenih preoblika, a rezultira uspostavljanjem odnosa subordinacije prema sljedećoj mogućoj shemi: Rekao je: »Doći ću.« > Rekao je, doći ću. > Rekao je, doći će. > Rekao je *da će doći*. (Razlika između ovih varijanti je prevashodno stilske naravi).

Naravno, na ovome se mjestu može postaviti sljedeće pitanje: Predstavlja li, možda, *tekst I* u navedenoj rečenici pomišljeni, odnosno unutrašnji

18.) Upravni se govor sa složenim glagolima tipa *cevap vermek* (imenica u apsolutnom padežu + glagol) može izraziti i na taj način da se takav sintetički glagol preinači u analitički stavljanjem njegovog prvog člana (imenice) u II genitivnu vezu sa *tekstom I*, npr. »*Size yardım ederim* diye cevap verdi. > »*Size yardım ederim cevabını verdi*. (Odgovorio je: »Pomoći ću vam«.) U novinarskom žargonu upotrebljava se sasvim osoben način koji se sastoji u tome da se arapska leksema *şekil* »forma«, »obrazac« stavi u drugu genitivnu vezu sa upravnim govorom, a cijeli iskaz u lokativ. Predikat je autorove remarke u ovome slučaju uvijek glagol *konuşmak* »govoriti«, »izjaviti«, npr: Ihsan Bey, »Türkiye bir dönemeç *noktasında* ve bizden çok büyük beklenti var. Biz bu yeni dönemin istediği gibi daha ciddi ve daha disiplinli particilik yapmak *zorundayız*« şeklinde konuştu. (Hürriyet, 6. 6. 1988. Pazartesi, str. 13) Gospodin Ihsan je izjavio: »Turska je na prekretnici i od nas se veoma mnogo očekuje. Moramo se baviti partijskim radom ozbiljnije i disciplinovanije, onako kako to od nas zahtijeva novi period«. Naravno, u oba se ova slučaja eliminira transformant *diye*, budući da se veza između upravnog govora i autorske remarke ostvaruje preko II genitivne veze.

govor? (U tom slučaju se I i II tip rečenice sa *diye* ne bi suštinski razlikovao). Odgovor je negativan. Prije bi se moglo reći da se umjesto o govoru radi o mislima, osjećanju, intenciji i sl., koji nisu jezički organizirani niti artikulirani u svim svojim segmentima, a koje je moguće naknadno eksplicirati jedino kao iskaz koji uopće nema komunikativnu funkciju. Zbog toga subjekt u *tekstu II* takav »govor« ne osjeća kao upravni nego kao neku vrstu dodatnog ekspliciranja sadržaja, uzroka, namjere i sl., neophotnog radi dopune autorskog govora. Najmanje nas tri relevantna momenta navode na zaključak da nativni govornik turskog jezika *tekst I* na funkcionalnom i semantičkom planu *osjeća kao subordiniranu klauzu*:

1. u *tekstu I* (kvazi-upravni govor) dolazi do potpune eliminacije navodnika i drugih znakova interpunkcije, a u slučajevima inverzije on ne počinje velikim slovom, što je, naravno, neophotno ako je u pitanju nezavisan iskaz, npr.: *İsrar etmedim mi kardeşin hemen buraya gelsin d i y e.* (»Nisam li insistirao da ti brat odmah dođe ovamo?«);
2. glagole verba dicendi u autorskim remarkama potiskuju drugi glagoli;
3. preinakom kvazi-upravnog govora (*tekst I*) u neupravni, koji je po definiciji podređen *tekstu II* i odnosi se prema njemu kao zavisna rečenica prema glavnoj, između ishodišne i preinačene rečenice na semantičkom planu ne dolazi ni do kakvih promjena. Osim toga, gornju rečenicu možemo na više načina preinačiti u drugi tip rečenice, npr. pomoću veznika *ki* (*İsrar etmedim mi ki kardeşin hemen buraya gelsin?*) ili pomoću preinake finitne u infinitnu gl. formu (*İsrar etmedim mi kardeşinin hemen buraya gelişinde?*), a da se isto tako na semantičkom planu ne mijenja ništa bitno. (19)

Ovim tipom rečenice sa kvazi-upravnim govorom i transformantom *diye* mogu se izraziti neke srpskohrvatske / hrvatskosrpske zavisno složene rečenice. Još jednom želimo podvući da isključivo odnos *teksta I* i *teksta II* na logičko-semantičkom i semantičko-sintaksičkom planu određuje sadržaj zavisno složene rečenice, te da je sljedeća klasifikacija rađena prema semantičkom kriteriju. Dakle, u pitanju su sljedeće rečenice:

- a) IZRIČNA REČENICA: *Demedim mi çocuklar boş yere ağlamaz d i y e.* (»Nisam li rekao da djeca ne plaču uzalud?«) Ishodišne rečenice: *Çocuklar boş yere ağlamaz. Bunu demedim mi?* (20)
- b) ZAVISNO UPITNA REČENICA: *Hasan derse ne zaman gelecek diye merak ediyorum.*

19.) U posljednjem slučaju zadržana je inverzna forma rečenice *Kardeşinin hemen buraya gelişinde israr etmedim mi?*, po uzoru na primjer *İsrar etmedim mi kardeşin hemen buraya gelsin diye*.

20.) Izrična rečenica se najčešće izražava pomoću proparicipskih formi na — *dik* i — (*y*)*acak* (*Komşumuzun hastaneye kaldırıldığını duydum. »Čuo sam da je naš susjed prebačen u bolnicu.«*), infinitiva na — *me/—ma* (*Miloş'un haftada bir tiyatroya gitmesini biliyoruz. »Znamo da Miloş jednom sedmično odlazi u pozorište.«*) i pomoću veznika *ki* (*İsrar ediyorum ki beni de kabul etsin! »Insistiram na tome da i mene primi!«*).

(»Interesira me kad će Hasan doći na čas?«) Ishodišne rečenice:
Hasan derse ne zaman gelecek? *Bunu merak ediyorum.* (21)

- c) ZAVISNO POTICAJNA REČENICA: Babana, *Erol saat beşte evde olsun diye* söyledim. (»Rekao sam tvom ocu *dâ Erol u pet sati bude kod kuće.*«) Ishodišne rečenice: Erol saat beşte evde olsun! *Bunu babana* söyledim. (22)
- d) DOMETNUTA IZJAVNA REČENICA: Ova rečenica predstavlja zapravo jednu vrstu atributivne rečenice (23), npr. *Babası öldü d i y e* haberi geçen hafta duyum. (»Prošle sam sedmice čuo vijest *da mu je otac umro.*«) Ishodišne rečenice: Geçen hafta bu haberi duyduğum *ç Babası öldü diye.* (4)

Ukoliko se, pak, autor u svojim remarkama odnosi prema sadržaju *teksta I* sa izvjesnom dozom sumnje i opreznosti, kao predikat kvazi-upravnog govora koji čini *tekst I* mora se upotrijebiti forma dubitativa. Takvu rečenicu prevodimo slobodnim upravnim govorom koji se u našem jeziku uvodi riječima *navodno, veli, kaže, npr.:*

İki hafta sonra, *durumu o kadar kötü değilmışhattâ iyileşirse haftaya yola çıkacakmış d i y e* bir mektup *aldık.* (»Nakon dvije sedmice primili smo pismo *da njegovo stanje, vele, nije toliko loše i da će čak, ako se oporavi, navodno iduće sedmice krenuti na put.*«)

Da se u ovome slučaju doista radi o jednoj vrsti atribucije, potvrđuje i činjenica da se na nivou iskaza u savremenom turskom jeziku *tekst I* sa kvazi-veznikom / transformantom *diye* često susreće u funkciji atributa, odnosno apozicije, npr.: Neriman *d i y e* bir dul »udovica po imenu Neriman«; Derviş ve Ölüm *d i y e romanı yazarı* »pisac romana Derviş

- 21.) Ova se rečenica inače najčešće izražava pomoću proparticipskih formi ispred kojih stoje upitne zamjenice i upitni prilozi, npr.: Miloš'un derse *ne zaman geleceğini merak ediyorum.* »Interesira me kad će Miloš doći na čas?«
- 22.) Zavisno poticajna rečenica se najčešće izražava infinitivom na — *me/ — ma* (+ posesivni sufiks) koji fungira kao objekat finitnog glagolskog oblika, npr. *Gelmesini* söyledim. »Rekao sam mu da dođe.« Drugi način, također vrlo frekventan ali stilski izuzetno markiran, jeste pomoću veznika *ki*, npr. Söyledim *ki gelsin.* (isto značenje).
- 23.) R. Katičić, navedeno djelo, str. 369—373;
- 24.) Ova se vrsta rečenice može izraziti i na taj način da se korelat odnosne rečenice stavi u drugu genitivnu vezu sa svojim proparticipom, npr. *babasının öldüğü haberi* »vijest da mu je umro otac«; *Babasının öldüğü haberini geçen hafta duyduğum.* »Prošle sedmice sam čuo vijest da mu je umro otac.«

i smrt»; *İnsaf diye bir şey kalmamış Ademoğlunda...*« u rodu ljudskome nije ostalo ništa što se naziva pravедnost i milosrđe. (25)

- e) NAMJERNA REČENICA: *Ekmek alayım diye evden çıktım.* (»Izišao sam iz kuće / govoreći / da kupim kruh« = »Izišao sam iz kuće da kupim kruh.«)

Acele etmeyiniz di ye telefon ettim. (»Telefonirao sam da ne biste žurili.«)

Fırından ekmek alsın di ye kendisini gönderdim. (»Poslao sam ga da od pekara kupi kruh.«) Ishodišne rečenice: *Fırından ekmek alsın. Bunun için kendisini gönderdim.* (26)

Značenje namjerne rečenice se, kao što se vidi, ostvaruje tako da su u autorskom govoru upotrebljavaju glagoli koji označavaju kretanje kao namjeru ili intenciju, a u kvazi-upravnom govoru optativ ili imperativ kao gl. načini ekspliciranog ili impliciranog deziderativnog značenja.

I kod namjernih rečenica se kvazi-veznik / transformant *diye* susreće na nivou iskaza, u funkciji i značenju postpozicije za izražavanje namjere ili cilja, npr.:

Bunu şaka olsun di ye söyledim. (»Rekao sam to / govoreći / da bude šala« = »Rekao sam to *şale radi*.«)

Bunu eğlence diye mi yaptın? (»Jesi li to učinio baš *zabave radi*?«) *ne diye* »radi čega, s kakvim ciljem«.

- f) UZROČNA REČENICA: *Hiç olmazsa gözü kanlı diye çekirler.* (N. „ *Cumalı*) (»Ako ništa, izbjegavaće ga zato što ima zle oči.«) *Başım ağrıyor di ye yattım.* (»Legao sam zbog toga što me boli glava.«)

Almanya'ya gideceğim di ye seviniyorum. (»Radujem se / govoreći /

- 25.) Drugi načini na koje se može izraziti isto značenje potvrđuju da se doista radi o atribuciji, npr.:

Neriman adlı / adında / dedikleri / derler / derlerdi bil dul »udovica po imenu Neriman«. Posljednji način (*derlerdi*) je u izvjesnoj mjeri arhaičan.

Forma *diye* se gdjekada po svome značenju približava postpoziciji *olarak* »kao«, »poput«, »u svojstvu« i sl., koja je također gerundivnog porijekla, npr.: *Babam bu adamı büyük bir dolandırıcı diye vasıflandırdı.* »Moj otac je tog čovjeka okarakterisao kao velikog prevaranta.«

- 26.) Namjerna se rečenica najčešće izražava pomoću normalnog infinitiva ukoliko je subjekat glavne i zavisne rečenice isti, odnosno pomoću infinitiva — *me/—ma* u slučajevima kad su subjekti različiti. Uz infinitivne forme se upotrebljavaju postpozicije *için* i *üzere*, koje nose značenje finaliteta, npr:

Seninle görüşmek için Sarayevo'ya gelecektim. »Namjeravala sam doći u Sarajevo da bih se vidjela s tobom.«

Senin fakültede okuyabilmen için ben gece gündüz çalışıyorum. »Dano-noćno radim da bi ti mogao studirati na fakultetu.«

Ista se zavisno složena rečenica izražava i pomoću veznika *ki* i optativne/imperativne forme kao predikata subordinirane klauze.

da ću ići u Njemačku» = »Radujem se što ću ići u Njemačku.«) Ishodišne rečenice: *Almanya'ya gideceğim. Bu yüzden seviniyorum.* (27)

Posmatrano i na nivou iskaza, zavisna klauza nosi uzročno značenje jer se sadržaj *teksta II* (izostavljenih autorskih remarki) nužno podrazumijeva, npr.: *Neden telefon etmiyorsun? / İşim var d i y e...* (»Zašto ne telefoniraš?« / »Jer imam posla...«).

U nekim slučajevima gerundiv *diye* susrećemo u njegovom osnovnom značenju koje odgovara srpskohrvatskom / hrvatskosrpskom prilogu vremena sadašnjeg: *govoreći, misleći, smatrajući*, npr.: *Tarih kitabı d i y e* *cografya kitabını çantasına koymuş.* (28) (»Stavio je u tašnu udžbenik geografije misleći da je historija.«) Ako ovaj obrazac prenesemo sa nivoa iskaza na nivo rečenice, *tekst I* će se na semantičko-sintaksičkom planu odnositi prema *tekstu II* kao zavisna uzročna rečenica prema glavnoj rečenici, npr.: *Soğuk alir diye çocuğa okula göndermedim.* (»Nisam poslao dijete u školu misleći da će se prehladiti.«) *Bugün ders yoktur d i y e* *okula gitmedi.* (»Nije otišao u školu misleći da danas nema nastave.«) *Beni aldatmış diye sabırsızlanmaya başladım.* (»Počeo sam se nervirati misleći da me je prevario.«)

B) REČENICE SA PREINAKAMA UPRAVNOG I KVAZI-UPRAVNOG GOVORA

III TIP:

tekst I		tekst II
preinačeni upravni ili kvazi-upravni govor	d i y e	autorske remarke

Upravni i kvazi-upravni govor mogu doživjeti preoblike zamjenom ličnih zamjenica, posesivnih sufiksa i nastavaka za izražavanje gramatičkog lica / broja. Za razliku od našeg jezika, te preoblike ne uslovljavaju i za-

27.) Uzročna se rečenica u najvećem broju slučajeva izražava pomoću ablativa proparticipskih formi na — *dik i —(y)acak*, koje primaju posesivni sufiks kao oznaku subjekta zavisne klauze. Često se značenje kauzaliteta pojačava odgovarajućim postpozicijama (*dolay* i *ötürü*). Ovi se proparticipi isto tako mogu upotrijebiti u apsolutnom padežu, sa postpozicijom *için*. Naknadni uzrok se eksplicira pomoću veznika *çünkü* koji je vrlo blizak našem vezniku *jer*.

Pada u oči da se u savremenom jeziku sve češće uzročna klauza izražava pomoću infinitivnih gl. formi, na način koji je zapravo perifraza u stanovitom smislu riječi, npr.: *gelmesi yüzünden, gelmiş olması yüzünden, gelmiş olmasından* i sl. Ove se infinitne klauze ne mogu izjednačiti sa gornjim slučajevima, o čemu će biti govora drugom prilikom.

28.) U ovome se značenju kvazi-veznik / transformant *diye* može zamijeniti gerundivom *diyerek*, npr.: *Gelirim diye / diyerek bizi aldattı.* »Prevario nas je *govoreći* da će doći.«

Bir gün meyvesini yeriz diye / diyerek bahçesine bir ağaç dikti. »Posadio je u svoju baštu jedno drvo *govoreći* da ćemo jednog dana jesti njegove plodove.«

mjenu predikata u *tekstu I* nekom drugom gl. formom, npr. imperativa prezentom u slučaju kad se upravni govor pretvara u neupravni, a poticajna rečenica zamjenjuje izričnom. (29) Upravo ćemo na jednom takvom primjeru ukazati na razliku između srpskohrvatskog / hrvatskog i turskog jezika, u kojem forma imperativa ostaje i u preinačenoj zavisno poticajnoj rečenici:

Sonunda başımî o tarāfa çevirip kizcağîza dokunmasın diye bagır-
(»Na kraju sam okrenuo glavu u tom pravcu i povikao: »Ne dotiči sirotu djevojku!«)

Sonunda başımî o tarāfa çevirip kizcağîza dokunmasın diye bag r-
dîm. (»Na kraju sam okrenuo glavu u tom pravcu i povikao da ne dotiče sirotu djevojku.«) Za razliku od izrične rečenice sa kvazi-upravnim govorom (cf. str. 13), koja se na semantičkom planu, uzajamnim odnosom *teksta I* i *teksta II*, ostvaruje kao takva, u našem je posljednjem primjeru preoblika upravnog u neupravni govor (tj. u izričnu rečenicu) izvedena zamjenom imperativa za 2. lice jednine imperativnim oblikom za 3. lice jednine ili, drugim riječima kazano, uvođenjem odgovarajućeg transformacionog pravila. U tome i leži jedna od bitnih razlika između II i III tipa rečenica sa *diye*.

Za nas su mnogo interesantnije moguće preinake u rečenicama sa kvazi-upravnim govorom. Naime, upravo činjenica da se u tim rečenicama nastavci za oznaku gramatičkog lica predikata mogu mijenjati (npr. prvo lice trećim) a da se pritom apsolutno ništa ne mijenja na planu sadržaja, potvrđuje da je kvazi-upravni govor NE-govor u doslovnom smislu te riječi; on je svojevrsna perifraza upravnog govora, koja na logičko-semantičkom planu zapravo fungira kao subordinirana klauza. Dakako, činjenica da i u rečenicama sa kvazi-upravnim i neupravnim govorom (*tekst I*) ostaje struktura ishodišne rečenice sa upravnim govorom (i veznikom / transformantom *diye*) mora se tretirati kao svojevrsni *contradictio in adjecto*.

Iz navedenih razloga upotreba kvazi-upravnog ili pak, neupravnog govora (koji je nastao transformiranjem prvoga) izričito je stilske naravi. To će nam ilustrirati i sljedeći primjeri:

Param tükendi diye derhal kalktî. (»Odmah je ustao zbog toga što mu je ponestalo novca.«) (kvazi-upravni govor)

Parası tükendi diye derhal kalktî. (isto značenje) (neupravni govor)

Erol, *babama sigara âlaytım diye* evden çıktî. (»Erol je izišao iz kuće da uzme ocu cigarete.«)

(kvazi-upravni govor)

Euol, *babasına sigara alsın diye* evden çıktî. (isto značenje)

(neupravni govor)

Acaba *Kayseri'ye gidiyorum* d i y e mi üzülüyor? (»Zar se žalosti baš zbog toga što ide u Kajseri?«)

(kvazi-upravni govor)

Acaba *Kayseri'ye gidiyor* d i y e mi üzülüyor? (isto značenje)

(neupravni govor)

29.) R. Katičić, navedeno djelo, str. 344—357;

Na kraju napominjemo da se kvazi-upravni govor može preinačiti u slobodni neupravni govor zamjenom ličnih nastavaka za 3. lice ličnim nastavcima za 1. lice. Na taj način tuđi govor prenosi kao vlastiti. (30)

Kim söylemiş beni

Süheylâ'ya vurulmuşum d i y e (O. V. Kanik)

(«Ko je rekao za mene: / Ja zaljubljen sam, navodno, u Suhejlu.»)

30.) R. Katičić, navedeno djelo, str. 354.

BIBLIOGRAFIJA I IZVORI

(navodimo samo one radove i knjige koji nisu citirani)

1. M. Bahtin: *Marksizam i filozofija jezika*, Nolit, Beograd, 1980.
2. B. A. Uspenski: *Poetika kompozicije*, Nolit, Beograd, 1979.
3. W. Himler: *Problemi opisivanja indirektnog govora u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. In: Naučni sastanak slavista u Vukove dane (referati i saopštenja), 15/1, Beograd, 1986, str. 67—77.
4. R. Hadžiefendić: *O jednom šablonu uvođenja »upravnog govora« u Vukovim narodnim pripovijetkama*. In: Zbornik radova o Vuku S. Karadžiću. RO Institut za jezik i književnost, OOUR Institut za književnost, Sarajevo, 1987, str. 237—244.
5. G. M. Čumakov: *Sintaksis konstrukcij s čužoj rečju*, Višća škola, Kiev, 1975.

Izvori:

1. A. Nesin: *Tatlı Betüş, Tekin Yayinevi, Istanbul, 1977*.
2. *Balıkçıl ile Yengeç*. (Kelile ve Dimne'den seçilmiş hikâyeler.). *Kültür Bakanlığın Çocuk Kitapları Dizisi 26. (?)*
3. N. Cumali: *Yalnız Kadın. Istanbul, 1977*.
4. M. Tevfikoglu: *Hikâyeler*. Ankara, 1986.
5. Dnevna štampa: *Hürriyet, Milliyet*.

R e z i m e

LOGIČKO—SEMANTIČKI I SEMANTIČKO—SINTAKSIČKI ODNOS
UPRAVNOG I AUTORSKOG GOVORA U SLOŽENIM REČENICAMA SA
KVAZI—VEZNIKOM/TRANSFORMANTOM *DIYE* U SAVREMENOM
TURSKOM JEZIKU

Ovaj je rad posvećen vrlo specifičnoj vrsti turske složene rečenice sa kvazi—veznikom/transformantom *diye*, kojoj u naučnoj literaturi nije do sada poklanjana posebna pažnja.

Spomenuta se rečenica u svome elementarnom ili I tipu sastoji od tri komponente: a) upravnog govora (*tekst I*), b) forme *diye*, c) autorskog govora (*tekst II*) koji se u lingvostilistici pretežno naziva autorskim remarkama ili didaskalijama.

Funkcija remarke je da upravni govor (*tekst I*) uvede u integralni tekst. Organizirana kao i svaka druga rečenica, remarka za predikat najčešće ima glagol govorenja koji uz sebe veže upravni govor kao neku vrstu nezavisne objekatske dopune, strukturirane po principu izjavne rečenice. Glagol *demek »reći«, »kazati«, najfrekventniji i najtipičniji glagol iz ove skupine, dolazi*

direktno iza upravnog govora. Uvrštavanje nekog drugog glagola iz skupine verba dicendi u autorsku remarku ne podrazumijeva tek puku eliminaciju glagola *demek* već njegovu nužnu preobliku u gerundivnu formu *diye* čija je funkcija formalne prirode, jer se njome markira granica između upravnog govora i autorske remarke. Na semantičkom planu upotreba gerundiva *diye* (»govoreći«, »rekavši») sa nekim od glagola govorenja može se smatrati apsolutnim pleonazmom. Primjeri: »Seni seviyorum«, *dedi*. »Ben de seni seviyorum« *d i y e cevap verdi*. (»Volim te«, *rekao je*. »I ja tebe volim«, *odgovorila je*.)

Situacija se znatno komplicira u II tipu ove rečenice usljed vrlo složeneog semantičkog međuodnosa *teksta I* i *teksta II*. Naime, *tekst II* (autorske remarke) preko svoga predikata direktno utječe na *tekst I* (upravni govor) na taj način da ga na logičko—semantičkom planu transformira u *kvazi—upravni govor*.

Pod terminom kvazi—upravni govor ne podrazumijevamo govor u doslovnom smislu te riječi nego, prije svega, misli, osjećanja, intencije, namjere i sl. koji nisu jezički organizirani niti sasvim artikulirani u svim svojim segmentima, a koje je jezičkim sredstvima moguće tek naknadno nazvati *iskazom lišenim komunikativne funkcije*. Zbog toga subjekt autorske remarke (*teksta II*) takav »govor« ne osjeća kao upravni nego kao neku vrstu dodatno ekspliciranog sadržaja, uzroka, namjere itd, a predikat autorske remarke na logičko—semantičkom planu ne signalizira i ne prejudicira TAKAV GOVOR kao svoju nezavisnu dopunu, *nego kao zavisnu ili subordiniranu klauzu strukturiranu po shemi: hipotaksa (d i y e) parataksa*. (Čak i na formalnom planu kvazi—upravni govor nema obilježje upravnog govora budući da je lišen navodnika i ostalih znakova interpunkcije.) Zahvaljujući upravo takvoj prirodi kvazi—upravnog govora moguće je, BEZ PREOBLIKE BILO KOJEG ELEMENTA REČENICE, isključivo variranjem semantičkih međuodnosa *teksta I* i *teksta II*, izraziti nekolicinu sprpskohrvatskih/hrvatskosrpskih zavisno složenih rečenica.

Po logici stvari, u II tipu ove rečenice mijenja se i priroda forme *diye*. Ona postaje neka vrsta gramatičkog veznika čija je funkcija u preoblici *teksta I* i *teksta II* u složenu rečenicu. Značenje kvazi—veznika *diye* ostvaruje se tek pod ozračjem semantičkog međuodnosa predikata autorske remarke i kvazi—upravnog govora. Nužno je napomenuti i to da se *diye* ujedno ponaša i kao transformant, jer *tekst I* iz nezavisnog stanja dovodi u stanje subordinirane klauze čije se značenje ostvaruje tek u korelaciji sa *tekstom II*. Primjeri:

Işik görülmesin diye pencereleri kapadım, = *Işigin görülmemesi için...*;
Kardeşin hemen buraya gelsin d i y e rica ettim, = *Kardeşinin hemen buraya gelmesini . . .*;

Paramız tükendi diye derhal kalktık, = *Paramiz tükendiğinden dolayı . . .* itd. (Kvazi—upravni govor fungira kao subordinirana klauza.)

Kod III tipa rečenice sa *diye* dolazi do transformiranja upravnog ili, pak, kvazi—upravnog govora u *neupravni govor* zamjenom ličnih zamjenica, posesivnih sufiksa i gramatičkih nastavaka za oznaku lica/broja. Činjenica da se na semantičkom planu ne mijenja ništa u preoblici *kvaziupravnog* u *neupravni govor* dozvoljava nam da između njih stavimo znak jednakosti, što još jednom potvrđuje da nativni govornici turskog jezika kvazi—upravni

govor osjećaju kao subordiniranu klauzu, a ne kao zamišljeni ili unutrašnji govor. Primjeri:

A) *Başımı çevirip »Kızcağıza dokunma!«* diye bağırdim.

(upravni govor)

Başımı çevirip kızcağıza dokunmasın diye bağırđım. (izjavna reč.)

(neupravni govor)

B) *Başım ağrıyor* diye yattı. (zavisno složena, uzročna)

(kvazi—upravni

govor

Baş ağrıyor diye yattı. (isto značenje)

(neupravni

govor)

Acaba *Kayser'ye gidiyorum* diye mi üzülüyor?

(kvazi—upravni govor

kao subordinirana

klauza uzročnog značenja)

Acaba *Kayseri'ye gidiyor* diye mi üzülüyor? (isto značenje)

(neupravni govor kao

subordinirana klauza

uzročnog značenja)

Na kraju skrećemo pažnju na svojevrsan fenomen: u svim slučajevima (vidjeti gornje primjere) rečenica sa *diye*, usprkos semantičkim transformacijama *teksta I* (upravni kvazi—upravni neupravni govor), u *formalno—gramatičkom pogledu ne doživljava nikakve preoblike* (izuzimajući eliminaciju navodnika i ostalih znakova interpunkcije). Reklo bi se, dakle, da su bilo kakve preoblike izlišne u slučajevima kad na značenjskom nivou rečenice ne postoje nikakve smetnje za jezičko komuniciranje.

LOGICAL—SEMANTIC AND SEMANTIC—SYNTACTIC RELATIONSHIP BETWEEN DIRECT AND AUTHOR'S SPEECH IN COMPLEX SENTENCES WITH QUASI—CONJUNCTION/TRANSFORMATIVE *diye* IN CONTEMPORARY TURKISH

The paper deals with a very specific type of Turkish complex sentence with the quasi—conjunction/transformative *diye*, which so far has not been the subject of any particular scientific concern.

The mentioned sentence contains three components in its elementary or first type: a) Direct speech (text I); b) *diye* form; c) Author's speech (text II), which is usually referred to as author's remarks or »didascalia«.

The function of these remarks is to introduce the Direct speech (text I) into the integral text. Organized as any other sentence, a remark usually has as its predicate a verb denoting a speech act which is complemented by Direct speech as a kind of independent object complement, structured after the principle of a statement. The verb *demek* (»say«, »tell«) is the most frequent and typical verb from this group, and it immediately follows direct speech. The inclusion of some other verb from the group of *verba dicendi* in an author's remark does not entail mere elimination of the verb *demek*, but its obligatory transformation into the gerund form *diye*, whose

function is a formal one, to mark the margin between direct speech and the author's remark. As to semantics, the use of the gerund *diye* (»saying«, »having said«) with a verb of discourse may be considered as an absolute pleonasm. Examples: »Seni seviyorum«, *dedi*. »Ben de seni seviyorum d i y e cevap verdi. (»I love you«, he said. »I love you too«, she replied.).

The situation is further complicated in the II type of the sentence, due to a very complex semantical relationship between text I and text II. Namely, text II (author's remarks) through its predicate directly influences text I (direct speech), thus transforming it at the logical—semantical level into quasi—direct speech.

The term quasi—direct speech does not refer to actual speech. What is meant by it are, primarily, thoughts, feelings, intentions, etc., which are not linguistically organized or fully articulated in all their segments and which can only subsequently be denoted by linguistics means as »a statement deprived of communicative function«. That is why the subject of the author remark (text II) does not regard such »speech« as direct speech but rather as an additionally expressed content, cause, intention, etc. Also, at the logical-semantic level, the predicate of the author remark does not signalize or anticipate *such speech*, as its independent complement *but rather as a dependent or subordināte clause* with following pattern: *hypotaxis (diye) parataxis*. (Even at the formal level, quasi—direct speech has no characteristics of direct speech, since it does not need inverted commas or any other specific punctuation.) It is precisely owing to this property of quasi—direct speech, that several Serbo—Croat/Croato—Serbian dependent complex sentences may be expressed in Turkish *without transforming any part of the sentence*, but exclusively by varying the semantic inter—relation between *text I* and *text II*.

Obviously, in the second type of this sentence the nature of the form *diye* is changed. It becomes a kind of grammatical conjunction whose function is to transform *text I* and *text II* into a complex sentence. The meaning of the quasi—conjunction *diye* is realized only through the semantic inter—relationship of the author remark predicate and quasi—direct speech. At the same time, *diye* serves as a transformant, for it transforms the independent *text I* into a dependent clause whose meaning is realized only in correlation with *text II*. Examples:

Işık görülmesin diye pencereleri kapadım. = *Işığın görülmemesi için...;*
Kardeşin hemen buraya gelsin diye rica ettim. = *Kardeşinin hemen buraya gelmesini . . . ;*

Paramız tükendi diye derhal kalktık. = *Paramız tükendiğinden dolayı . . . etc.* (Quasi—direct speech appears as a subordinate clause).

In the third type of sentences with *diye*, direct or quasi—direct speech is transformed into *indirect speech* by changes of personal pronouns, possessive suffixes and grammatical inflections for gender/number. The fact that the transformation of *quasi—direct* into *indirect speech* does not entail any changes at the semantic level, entitles us to regard these two as equal, which is a further proof that Turkish native speakers regard quasi—direct speech as a subordinate clause rather than as imagined or internal speech. Examples:

A) *Başımı çevirip »Kızcağıza dokunna!« diye bağırdım.*
(direct speech)

Başımı çevirip kızcağıza dokunmasın diye bağırđım. (statement)

(indirect speech)

B) Başım ağrıyor diye yattđ. (dependent complex sentence, causal)

(quasi—direct speech)

Başı ağrıyor diye yattđ. (same meaning)

(indirect speech)

Acaba Kayseri'ye gidiyorum diye mi üzülüyor?

(quasi—direct speech

as a subordinate clause

of causal meaning)

Acaba Kayseri'ye gidiyor diye mi üzülüyor? (same meaning)

(indirect speech as a

subordinate clause of

causal meaning)

Finally, we point to a specific phenomenon: in all the sentences with *diye* (see examples above) in spite of semantic transformations of text I (direct > quasi—direct > indirect speech) *there are no formal—grammatical transformations* (apart from the omission of inverted commas and punctuation). It appears that no transformations are necessary in cases when nothing interferes with linguistic communication at the semantic level of the sentence.